

Вербицький Віталій Анатолійович (1969 р. н.). Старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту МДГУ імені Петра Могили. Майстер спорту з контактного карате. У 1996 р. закінчив Одеську державну академію будівництва й архітектури. Сфера наукових інтересів – історія фізичного виховання і спорту на Півдні України.

ОСОБЛИВОСТІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Стаття присвячена особливостям шкільного фізичного виховання в роки Першої світової війни, а також діяльності військово-спортивних комітетів на Півдні України та їх ролі у справі допризовної підготовки учнівської молоді.

Статья посвящена деятельности школьного физического воспитания в годы Первой мировой войны, а также деятельности военно-спортивных комитетов на Юге Украины и их роли в деле допризывной подготовки ученической молодежи.

The article is devoted to the main peculiarities of school physical training during the First World War and to the activity of military sport committees at the South of Ukraine and its role in preconscription training of school youth.

Завдяки наполегливій роботі вчених багато невідомих раніше фактів зі спортивного минулого нашої країни стали сьогодні загальновідомими суспільству. Проте на історичній карті спортивно-масового фізкультурного руху і до сьогоднішнього дня залишається чимало білих плям. Одним із напрямів наукових досліджень, на яке, на нашу думку, слід звернути увагу, є питання постановки шкільного фізичного виховання в роки Першої світової війни.

Вивчаючи спеціалізовану літературу, яка представлена в сучасній історіографії, ми дійшли висновку, що даному питанню приділялося недостатньо уваги. Як правило, інформація, яка подається різними авторами (наприклад, Ф.І. Самоуковим, О.Б. Суником) [1], відрізняється бідним фактичним матеріалом. Як результат, поза увагою вчених залишилися цікаві події з історії спортивного життя України, у тому числі її південного регіону, який на той час був у складі Російської імперії.

У зв'язку з цим, основною метою даної статті стало вивчення особливостей фізичного виховання

учнів у роки Першої світової війни, діяльності військово-спортивних комітетів на території Херсонської губернії та їх ролі в допризовній підготовці молоді.

Після початку Першої світової війни у серпні 1914 р., ті позитивні тенденції, що окреслилися у галузі шкільного фізичного виховання змінила посилена військова підготовка. Країні потрібні були добре підготовлені солдати, причому швидкість і якість їх підготовки до військової служби значною мірою повинні були вплинути на досягнення загального успіху в театрі військових дій. Тому, першочерговою задачею уряду, а також шкільного фізичного виховання стала підготовка резервів для армії.

У зв'язку з цим, 8 грудня 1915 р. виходить "Положення про мобілізацію спорту". Згідно з цим документом у середніх і початкових навчальних закладах вводиться допризовна військова підготовка, а в містах і місцевостях, де існували спортивні та гімнастичні товариства чи відповідні до них організації, або навчальні заклади, на період війни створюється по одному військово-спортивному

комітету (далі ВСК). Допризовна підготовка проводилася під їх наглядом та за їх сприяння. На військово-спортивні комітети покладалося поєднання роботи спортивних товариств, організацій, навчальних закладів та окремих осіб з мобілізації спорту.

Перший подібний комітет був створений у Москві 18 жовтня 1915 р. під головуванням В.Н. Шустова. У грудні 1915 р. починає свою роботу Петроградський військово-спортивний комітет. До червня 1916 р. у Російській імперії функціонувало 23 ВСК, серед яких Московський, Петроградський, Нижньогородський, Київський, Херсонський, Тифліський, Харківський, Одеський, Катеринославський та ін.

До складу комітетів входили представники спортивних організацій, гімнастичних товариств, навчальних закладів, місцевої адміністративної влади, військового відомства, а також представники відомств, у віданні яких знаходилися місцеві навчальні заклади. Крім того, комітетам надавалося право запрошувати до свого складу представників місцевих міських громадських управлінь, земських установ і приватних осіб [2].

Для проходження допризовної підготовки на базах, які належали спортивним товариствам, організувалися спеціальні курси. Учні навчальних закладів проходили військову підготовку частково на місцях, частково при ВСК.

З метою організації військових занять Міністерством народної освіти були прийняті безпрецедентні заходи. Зокрема, учні двох старших класів чоловічих середніх навчальних закладів (8-го класу гімназій і 7-го класу реальних училищ) звільнялися від випускних іспитів. Іспити в цих класах замінювалися щоденними військовими заняттями протягом останнього півріччя. Атестати про середню освіту видавалися на підставі річних відміток [3].

Після закінчення курсу допризовної підготовки призовники складали випускні іспити. Особи, які успішно пройшли випробування, отримували посвідчення встановленого зразка й право займатися допризовною підготовкою молоді в усіх громадських організаціях і навчальних закладах. При успішній підготовці не менше 10 осіб випускники отримували звання інструктора. За кожного підготовленого призовника спортивні організації, навчальні заклади або приватні особи, що займалися його навчанням, отримували від ВСК грошову винагороду у розмірі 20 руб. За підготовку інструктора – 50 руб. У свою чергу, комітети фінансувалися канцелярією Головного спостерігача за фізичним розвитком народонаселення Росії [4].

Керувати заняттями було доручено військовим офіцерам. У допомогу до них призначалися по два помічники з числа нижніх військових чинів.

Забезпечити необхідну кількість інструкторів повинно було Військове відомство. За вказівкою цього урядового органу військові частини, що знаходилися у безпосередній близькості від ВСК, повинні були усіляко сприяти останнім у всіх

питаннях, що стосуються військової підготовки [5]. Крім того, в Одеському навчальному окрузі Міністерством народної освіти організувалися тимчасові курси з підготовки викладачів військового строю [6].

До кінця 1916 р. на території Херсонської губернії були створені Одеський, Миколаївський, Херсонський і Єлисаветградський військово-спортивні комітети.

Про те, як відбувалася допризовна підготовка молоді на Півдні України можна розглянути на прикладі середніх навчальних закладів Миколаєва й Миколаївського військово-спортивного комітету (далі – МВСК).

Формування в Миколаєві військово-спортивного комітету було доручено директорові 1-ї гімназії дійсному статському радникові Капітону Львовичу Добрицькому [7]. Перше засідання комітету відбулося 25 лютого 1916 р. у приміщенні канцелярії миколаївського градоначальника. Для участі у нараді були запрошені представники адміністрації міста, різних міністерств (освіти, торгівлі та промисловості, шляхів сполучення), військового відомства і спортивних товариств [8]. Головою комітету обрали дійсного статського радника Бориса Олександровича Юренєва, його помічниками – К.Л. Добрицького і генерал-майора Миколу Никифоровича Яковлева. Відкриття курсів з допризовної підготовки відбулося на Соборній площі 19 травня 1916 р. [9].

На курси приймалися особи, що досягли 16-річного віку та придатні за станом здоров'я до проходження військового строю. Усім курсантам, які проходили курс військової підготовки, безкоштовно видавалася форма встановленого зразка: блуза й укорочені брюки кольору хакі, до брюк бинт або кромка за зразком англійської армії, черевики, кашкет кольору хакі з гербом училища, контрпогони, обшиті шнуром (гімназія – білим, реальне училище – жовтим, комерційне училище – зеленим) із зображенням на ньому герба училища [10].

Вартість одного комплекту військового обмундирування обходилося навчальним закладам у суму близько 23 руб. 20 коп. Так, наприклад, обмундирування 20 учнів Миколаївської Олександрівської гімназії обійшлося навчальному закладу в суму 466 руб. Усі витрати з проходження курсу допризовної підготовки склали 619 руб. Частина з цієї суми (380 руб.) компенсувалася за рахунок коштів МВСК (по 20 руб. за кожного призовника) [11].

Заняття на курсах при МВСК проводилися в спеціально облаштованому гімнастичному залі Союзу спортивних товариств міста Миколаєва. Тривалість курсу складала від 6 до 8 тижнів.

Програма була досить об'ємною і включала: 1) військову пам'ятку; 2) гімнастику; 3) тренування з ходьби та бігу; 4) корисну гімнастику; 5) стройову підготовку; 6) одиночне навчання; 7) володіння зброєю; 8) 3-лінійну гвинтівку; 9) підготовчі вправи до стрільби; 10) стрільбу; 11) орієнтування на місцевості; 12) службу польового командира;

13) розвідку; 14) словесність [12]. Програма, за якою велося військово навчання у навчальних закладах, істотно не відрізнялася від програми, прийнятої в МВСК. Такий висновок можна зробити, проаналізувавши розклад занять гімназій та військового комітету [13].

Курс допризовної підготовки не обмежувався тільки військовими знаннями. У програму навчання входили також заняття з різних прикладних видів спорту – стрільби, плавання, веслування, їзди на велосипеді.

Перший випуск учнів середніх навчальних закладів, які пройшли курс допризовної підготовки, відбувся 27 травня 1916 р. на площі, що знаходилася напроти Сухого Фонтану, а з прикладних видів спорту – 28 травня в школі плавання і в учнівському яхт-клубі [14]. Кількість учнів, що пройшли випробування склало 60 осіб (19 чол. – Олександрівська гімназія, 16 чол. – Олександрівське реальне училище, 5 чол. – приватна чоловіча Березовського, 20 чол. – середнє механіко-технічне училище) (за підрахунками автора – *В.В.*) [15]. Більшість випускників середньої школи після проходження військової підготовки вступили до військових училищ [16].

З часом (30 і 31 липня 1916 р.) відбувся перший випуск осіб, які пройшли курс допризовної підготовки при МВСК. Кількість випускників склала 255 чол. Кращі з них були залишені на курсах для підготовки їх на посади інструкторів [17].

Аналізуючи військово виховання учнів у роки Першої світової війни важливо відзначити, що ні військово відомство, ні Міністерство народної освіти, ні школи практично не були готові до проведення подібних занять: не вистачало гвинтівок, відсутні були стрілецькі тири, існували проблеми із зберіганням зброї, відчувалася нестача у спеціалізованій літературі й викладачах. Зокрема, після виходу у світ циркулярних розпоряджень 1914 і 1915 рр. керівництво навчальних закладів стало звертатися до Головного артилерійського управління з проханням виділити для занять військовим строем придатних, або бракованих гвинтівок, або ж про дозвіл замовити їх необхідну кількість на збройових заводах. У відповідь військово відомство повідомляло, що позбавлене можливості забезпечити навчальні заклади зброєю через її нестачу. Як варіант, щоб не зірвати навчальний процес, міністр народної освіти запропонував

керівникам навчальних закладів користуватися для навчання учнів збройовим прийомом дерев'яними рушницями, а з будовою гвинтівки ознайомлюватися за кресленнями Офіцерської стрілецької школи [18].

Наприклад, у березні 1916 р. головою МВСК було внесено клопотання перед командувачем Одеського військового округу надати у розпорядження комітету 150 одиниць стрілецької зброї з приладдям і обоймами до них [19]. Проте, замість запрошуваних 150 гвинтівок у виконавчу комісію МВСК надійшло 100 гвинтівок системи Бердана і 10 трилінійних бойових гвинтівок з багнетами [20]. Частина з них (40 гвинтівок Бердана і 4 трьохлінійки) надійшли у розпорядження Миколаївської Олександрівської гімназії й Олександрівського реального училища [21].

Реальну допомогу, як того і вимагали законодавчі акти, навчальним закладам в організації допризовної підготовки надавали спортивні товариства й військово відомство. Так, наприклад, у Миколаївській школі плавання було організоване навчання учнів військово до призову плаванню. Для проведення стрільби командир 45-го піхотного запасного полку дозволив навчальним закладам користуватися тиром [22], а командир флотського напівекіпажу запропонував послуги підлеглих йому офіцерів для навчання учнів військово до призову строю (до 40 учнів) [23]. Крім того, через труднощі, пов'язані із забезпеченням шкіл приладами для навчання стрільби, керівництво морського напівекіпажу виділило у тимчасове користування Миколаївській Олександрівській гімназії предмети артилерійського спорядження: прицільний верстат, ручну мішень і обойму з 5-ма патронами [24].

Зважаючи на викладений матеріал, можна зробити висновки, що характерною рисою шкільного фізичного виховання у часи Першої світової війни стала посилені допризовна військова підготовка. Значною мірою в організації та проведенні цих занять відіграли військово-спортивні комітети. Створені по всій території Російської імперії ці товариства, не дивлячись на об'єктивні труднощі, доволі успішно діяли і на території Херсонської губернії, для чого держава виділяла чималі кошти. Разом з тим, на нашу думку, слід відзначити, що саме діяльність військово-спортивних комітетів поклала початок розмежуванню початкової військової підготовки від шкільних уроків гімнастики, яку ми спостерігаємо сьогодні у сучасній середній школі.

ЛІТЕРАТУРА

1. История физической культуры: Учеб. пособие для ин-тов физич. культуры / Ред. коллегия Ф.И. Самоуков, Н.И. Торопов, Г.Д. Харабуга, И.Г. Чудинов. – М.: Физкультура и спорт, 1964; Суник А.Б. Российский спорт и олимпийское движение на рубеже XIX-XX веков. Изд. 2-е, исправл. и дополн. – М.: Советский спорт, 2004.
2. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф. 123, оп. 1, спр. 78, арк. 96-97; ф. 229, оп. 1, спр. 1680, арк. 4.
3. Распоряжения Министерства народного просвещения. Циркулярные. 23 декабря 1915 г. № 124. О принятии мер к осуществлению указанных в Положении о мобилизации спорта мероприятий // Циркуляр по Одесскому учебному округу. – 1916. – № 2 (февраль). – Одесса, 1916. – С. 240-241.
4. ДАМО, ф. 123, оп. 1, спр. 78, арк. 96.
5. Ibid, арк. 38.
6. Распоряжения Министерства народного просвещения. Циркулярные. 23 декабря 1915 г. № 124... – С. 240-241.

7. ДАМО, ф. 229, оп. 1, спр. 1680, арк. 13.
8. Ibid, арк. 22-23.
9. Ibid, арк. 24.
10. ДАМО, ф. 123, оп. 1, спр. 78, арк. 56; Спорт // Николаевская газета. – 1916. – 28 октября, № 3199. – С. 4.
11. ДАМО, ф. 123, оп. 1, спр. 78, арк. 85-86.
12. ДАМО, ф. 229, оп. 1, спр. 1680, арк. 37; Николаевская газета. – 1916. – 13 августа. – № 3139. – С. 4.
13. ДАМО, ф. 123, оп. 1, спр. 78, арк. 79-82.
14. Ibid, арк. 78.
15. Ibid, арк. 12, 39, 71, 78, 85, 87, 110.
16. Ibid, ф. 229, оп. 1, спр. 1680, арк. 36.
17. Ibid, ф. 123, оп. 1, спр. 78, арк. 94; Спорт // Николаевская газета. – 1916. – 6 августа. – № 3134. – С. 3.
18. ДАМО, ф. 123, оп. 1.спр. 78, арк. 22.
19. Ibid, ф. 229, оп. 1, спр. 1680, арк.28.
20. Ibid, арк. 30, 40.
21. Ibid, ф. 123, оп. 1, спр. 78, арк. 67.
22. Ibid, арк. 65.
23. Ibid, арк. 56.
24. Ibid, арк. 120.